

Political Geography of Power and Political Development in Iran: An Analysis of Imam Khomeini's Thought (RA)

Mohammadreza Aran¹, Behnaz Ajdari², Majid Golparvar³

1. Ph.D. student in Political Science, specializing in Iran Affairs, at Baft Branch, Islamic Azad University, Baft, Iran. Email: mohammadreza.aran@iau.ir

2. Assistant Professor of Political Science, Department of Political Science, Baft Branch, Islamic Azad University, Baft, Iran. Email: b.azhdari9@iau.ac.ir

3. Assistant Professor of Political Science, Department of Political Science, Baft Branch, Islamic Azad University, Baft, Iran. Email: majid.golparvar@iau.ac.ir

ARTICLE INFO

Abstract

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: December 24, 2025

Revised: April 26, 2026

Accepted: June 16, 2026

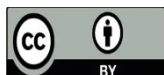
Published: June 16, 2026

Keywords:

Political Development
Political Thought Imam
Khomeini Islamic
Republic of Iran

This article aims to investigate the realization of the components of political development from the perspective of Imam Khomeini (RA) in the Islamic Republic of Iran, using a qualitative method and library resources. After extracting 7 components regarding political development in Imam Khomeini's political thoughts, including: 1. Religious democracy, 2. Political participation, 3. Justice and equality of humans, 4. Freedom, 5. Rule of law, 6. Parties and factions, 7. Press and media, their realization and non-realization in Iran after the Islamic Revolution were studied and it was determined that none of the desired indicators have been fully realized in the Islamic Republic. Therefore, the reasons for their non-fulfillment were examined, and the most important reason for the non-fulfillment of the other indicators was determined to be unreasonable political differences, as well as the preference of factional interests over the interests of the country and the system by the extremist and hardline sections of both ruling factions of the country, as well as the interference of the military in all cultural, political, social, economic, political, etc. areas. Finally, suggestions were presented for the complete realization of the political components in Imam Khomeini's political thoughts.

How to cite: Aran, M., Ajdari, B. and Golparvar, M. (2026). Political Geography of Power and Political Development in Iran: An Analysis of Imam Khomeini's Thought (RA). *Geography and Regional Planning*, 16(63).388-408. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.548507.4341>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.548507.4341>

Publisher: Qeshm Institute of Higher Education

Introduction

The Islamic Republic of Iran was established based on Imam Khomeini's political thought, which embodies specific ideals regarding political development. However, there remains a significant gap between these ideals and their actual realization in post-revolutionary Iran. While Imam Khomeini emphasized key components of political development—including religious democracy, political participation, justice and equality, freedom, rule of law, political parties and factions, and a free press—the extent to which these principles have been implemented in practice remains unclear. This study seeks to investigate the degree of fulfillment of these seven indicators within Iran's political system since the 1979 revolution, to identify the underlying causes of their incomplete realization, and to propose practical strategies for bridging the gap between Imam Khomeini's political vision and the current state of political development in the country.

Methodology

This research is a qualitative study conducted using a descriptive-analytical method. Data and information required for this study were collected through library and documentary research, utilizing note-taking (fiching) as the primary data-gathering tool. The sources included Imam Khomeini's written works, as well as his oral statements that have been transcribed and published. The most significant sources consulted were the book "Wilayat al-Faqih" (Islamic Government) and the collection of his speeches and interviews compiled in "Sahifeh-ye Nour" (The Book of Light). The analysis and examination of the collected data were carried out through reasoned and analytical methods (i.e., qualitative content analysis and logical inference).

Results and Discussion

The findings of this study reveal that none of the seven indicators of political development derived from Imam Khomeini's political thought—namely, religious democracy, political participation, justice and equality,

freedom, rule of law, political parties and factions, and press and media—have been fully realized in the Islamic Republic of Iran since the 1979 revolution. While each of these components has been partially addressed in constitutional provisions and official discourse, significant gaps persist between the ideals articulated by Imam Khomeini and the actual political practices in the country. The most important reasons identified for this incomplete realization include unreasonable political disputes, the prioritization of factional interests over national and systemic interests by extremist factions within both dominant political camps, and the pervasive involvement of military institutions in cultural, political, social, and economic affairs beyond their designated scope. The study concludes that despite the theoretical potential for achieving political development based on Imam Khomeini's vision, practical obstacles—particularly factional infighting and militarization of civilian spheres—have hindered full implementation. To address these challenges, the study proposes that the central leadership of both major political factions restrain their radical elements, and that military institutions be withdrawn from civilian affairs and returned to their specialized professional roles, thereby allowing competent and non-partisan experts to manage the country's political, economic, and cultural development.

Conclusion

This study set out to identify the key indicators of political development from the perspective of Imam Khomeini and to assess their realization in the Islamic Republic of Iran. The findings confirm that while Imam Khomeini's political thought provides a comprehensive and Islamically-grounded framework for political development—centered on religious democracy, political participation, justice, freedom, rule of law, pluralism, and free media—the actual performance of the Islamic Republic has fallen short of fully realizing these ideals. The primary obstacles identified include persistent and unreasonable political rivalries, the elevation of factional interests above national

and systemic welfare by extremist elements within both dominant political camps, and the undue intervention of military institutions in civilian spheres such as culture, politics, economics, and society. These factors have collectively hindered the complete implementation of political development as envisioned by Imam Khomeini. Nevertheless, the study concludes that the theoretical and constitutional capacity for achieving such development exists within the Iranian political system, and that meaningful progress is attainable if the central leadership of both

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation

factions curbs radicalism and factional infighting, and if military institutions are restricted to their specialized professional roles, allowing qualified and independent experts to manage the country's political, economic, and cultural affairs. Ultimately, bridging the gap between Imam Khomeini's ideals and current realities requires a renewed collective commitment to the foundational principles of the Islamic Republic and a deliberate effort to place national interests above partisan gains.

of information and results, preparing a draft of the article.

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

جغرافیای سیاسی قدرت و توسعه ی سیاسی در ایران: واکاوی اندیشه امام خمینی (ره)

محمدرضا آران^۱، بهناز اژدری^۲، مجید گل پرور^۳

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی گرایش مسائل ایران، واحد بافت، دانشگاه آزاد اسلامی، بافت، ایران. رایانامه: mohammadreza.aran@iaui.ac.ir

۲. نویسنده مسئول. استادیار علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، واحد بافت، دانشگاه آزاد اسلامی، بافت، ایران. رایانامه: b.azhdari9@iaui.ac.ir

۳. استادیار علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، واحد بافت، دانشگاه آزاد اسلامی، بافت، ایران. رایانامه: majid.golparvar@iaui.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
این مقاله با هدف بررسی تحقق مولفه‌های توسعه‌ی سیاسی از منظر امام خمینی (ره) در جمهوری اسلامی ایران، به روش کیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به انجام رسیده و پس از استخراج ۷ مولفه در خصوص توسعه‌ی سیاسی در اندیشه‌های سیاسی امام خمینی، شامل: ۱. مردم‌سالاری دینی، ۲. مشارکت سیاسی، ۳. عدالت و برابری انسان‌ها، ۴. آزادی، ۵. حاکمیت قانون، ۶. احزاب و جناح‌ها، ۷. مطبوعات و رسانه‌ها، تحقق و عدم تحقق آنها در ایران پس از انقلاب اسلامی مورد مطالعه قرار گرفته و مشخص گردید که هیچ‌کدام از شاخصه‌های مورد نظر در جمهوری اسلامی به تحقق کامل نرسیده است. فلذا علل عدم تحقق آنها بررسی و مهم‌ترین دلیل محقق نشدن کامل دیگر شاخصه‌ها را اختلافات نامعقول سیاسی و همچنین ترجیح منافع جناح بر مصالح کشور و نظام از سوی بخش‌های افراطی و تندرو هر دو جناح حاکم بر کشور و همچنین دخالت نظامیان در همه عرصه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... تعیین گردید. در نهایت، پیشنهادهایی جهت تحقق کامل مولفه‌های سیاسی در اندیشه‌های سیاسی امام خمینی، ارائه شد.	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۳</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۲/۰۶</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۳/۲۶</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۳/۲۶</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>توسعه‌ی سیاسی اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی جمهوری اسلامی ایران</p>

استناد: آران، محمدرضا، اژدری، بهناز و گل پرور، مجید. (۱۴۰۵). جغرافیای سیاسی قدرت و توسعه ی سیاسی در ایران: واکاوی اندیشه امام خمینی (ره). *جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای*، ۱۶(۶۳): ۳۸۸-۴۰۸. DOI: 10.22034/jgeoq.2026.548507.4341

© نویسندگان.

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

تشکیل حکومت در دین اسلام، یکی از مباحث بسیار مهم و اساسی است که همواره مورد توجه رهبران دینی قرار داشته است؛ چرا که بسیاری از برنامه‌ها و تکالیف دینی اسلام، جز در سایه‌ی تشکیل حکومت اسلامی، اجرا شدنی نیست. در خصوص ضرورت تشکیل حکومت در اسلام، سخن بسیار رفته است و نیز در زمینه‌ی نوع حکومتی که شایسته‌ی اجتماع مسلمانان است، مباحث بسیاری مطرح شده است که یکی از تازه‌ترین و به‌روزترین آنها، نوع حکومت «جمهوری اسلامی» است. امام خمینی (ره) در ۲۲ مهرماه ۱۳۵۷ و در تبعید، حکومت ایران پس از شاهنشاهی پهلوی را «جمهوری اسلامی» اعلام کرده و پس از پیروزی انقلاب نیز، این نوع حکومت به همه‌پرسی نهاده و مورد تایید مردم قرار گرفت. بنابراین، نظام جمهوری اسلامی، برآمده از اندیشه‌های سیاسی امام خمینی بوده که با پیروزی انقلاب در بهمن ۱۳۵۷، تشکیل و به مرور زمان، توسعه یافته است.

توسعه به صورت اعم و توسعه‌ی سیاسی به صورت اخص، یکی از دغدغه‌های نخبگان و سرآمدان ایران از دوره‌ی مشروطه‌خواهی مردم ایران تا کنون بوده است. توسعه‌ی سیاسی، فرایندی است بسیار پیچیده و متأثر از عوامل و مولفه‌های گوناگون که از آن جمله، شرایط خاص هر کشور و اجتماع و ایفای نقش شخصیت‌های توانمند در معادلات سیاسی و نیز رفتار و رویکردهای افراد تاثیرگذار، می‌باشد که توسعه‌ی سیاسی را محقق و مسیر آن را هدایت می‌کنند. در حکومت جمهوری اسلامی که بر مدار اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی پدید آمده و در واقع نوعی پدرسالاری سیاسی بر فضای حاکم بر کشور وجود داشته است، دیدگاه و نظریات ایشان در خصوص تحقق توسعه‌ی سیاسی و یا عدم تحقق آن، تعیین‌کننده بوده است.

پژوهش‌های بسیاری به مقوله‌ی توسعه‌ی سیاسی در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی از دریچه‌های گوناگون پرداخته‌اند؛ از جمله، فوزی و معینی‌پور (۱۳۸۸)، بهاری اودلو و بخشی شیخ‌احمد (۱۳۹۴)، اکبری معلم (۱۳۹۴)، شاکری و لکزایی (۱۳۹۶)، کیخا (۱۳۹۶)، حسینی و همکاران (۱۳۹۷)، متقی (۱۳۹۷)، به مبانی و اهداف توسعه‌ی سیاسی در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی؛ حسینی (۱۳۸۵)، اطهری و همکاران (۱۳۹۳)، ربانی خوراسگانی (۱۳۹۴)، محرم‌خانی و محمدنژاد (۱۳۹۴)، موسوی (۱۳۹۵)، اکوانی و منصورخانی (۱۳۹۵)، سلطانی و بلالی (۱۳۹۷)، طالبی (۱۳۹۷)، امیدی شیبیلوی علیا و همکاران (۱۳۹۹)، به مردم‌سالاری دینی در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی؛ جمشیدی و درودی (۱۳۸۹)، ایران‌نژاد و همکاران (۱۳۹۱)، اخترشهر (۱۳۹۴)، به عدالت و آزادی؛ لکزایی و مقیمی (۱۳۹۰) و خوب‌پور و مکرمی‌پور (۱۴۰۰) به مقوله‌ی مشارکت سیاسی و نیز حاکمیت قانون در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی پرداخته‌اند. لیکن هیچ پژوهشی به بررسی تحقق مولفه‌های توسعه‌ی سیاسی در جمهوری اسلامی بر اساس اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی نپرداخته است. در خصوص توسعه‌ی سیاسی در اندیشه‌ی امام خمینی، سه مبحث پدیدار می‌شود: نخست این که اندیشه‌های سیاسی امام خمینی در قبال جمهوری اسلامی، آیا تنها به امر تشکیل حکومت بسنده کرده و یا مباحثی پیرامون توسعه‌ی سیاسی کشور نیز توسط ایشان مطرح گردیده است. به عبارت دیگر، مهم‌ترین شاخص‌های توسعه‌ی سیاسی از دیدگاه حضرت امام (ره) کدامند؟ دوم؛ مولفه‌های توسعه‌ی سیاسی در اندیشه‌های سیاسی امام خمینی تا چه میزان در حکومت جمهوری اسلامی ایران تحقق یافته است؟ و سوم این که علل و عوامل تحقق و یا عدم تحقق مهم‌ترین شاخص‌های توسعه‌ی سیاسی از دیدگاه حضرت امام (ره) در حکومت جمهوری اسلامی ایران چیست؟ این پژوهش درصدد یافتن پاسخ برای این پرسش‌ها می‌باشد.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های کیفی بوده که به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. گردآوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز این پژوهش به روش کتابخانه‌ای و اسنادی با بهره‌گیری از ابزار فیش‌برداری بوده است. همچنین تجزیه و تحلیل و بررسی، در این پژوهش به روش استدلالی و تحلیلی به انجام رسیده است. شایان ذکر است که در این پژوهش، اندیشه‌های سیاسی امام خمینی، از میان آثار مکتوب و نیز شفاهی ایشان که البته آنها نیز مکتوب گردیده‌اند، گردآوری شده است که مهم‌ترین آنها، کتاب «ولایت فقیه» و نیز مصاحبه‌ها و همچنین مجموعه سخنرانی‌های گردآوری شده در کتاب «صحیفه‌ی نور» می‌باشد.

چارچوب نظری پژوهش

نگارنده بر این باور است که توسعه‌ی سیاسی از دیدگاه امام خمینی (ره) امری لازم و ضروری برای تعالی انقلاب به‌شمار رفته ولی بر خلاف دیدگاه انسان‌محور غرب در خصوص توسعه‌ی سیاسی، امام خمینی (ره) توسعه را خدامحور و در چارچوب مبانی اسلام و سنت نبوی و علوی دانسته که باید با آموزه‌های دین مبین اسلام در تعامل بوده و انسان را به سوی سعادت حقیقی سوق دهد.

با مطالعه‌ی اندیشه‌های سیاسی امام خمینی، مولفه‌های توسعه‌ی سیاسی از منظر امام خمینی (ره) به بدین ترتیب دریافت گردید: ۱. مردم‌سالاری دینی، ۲. مشارکت سیاسی، ۳. عدالت و برابری انسان‌ها، ۴. آزادی، ۵. حاکمیت قانون، ۶. احزاب و جناح‌ها، ۷. مطبوعات و رسانه‌ها.

تحقق مولفه‌های توسعه‌ی سیاسی بر اساس اندیشه‌های سیاسی امام خمینی

در این بخش از پژوهش، تحقق مولفه‌های هفت‌گانه‌ی ذکر شده در بخش چارچوب نظری، با توجه به اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

تحقق «مردم‌سالاری دینی» بر اساس اندیشه‌های سیاسی امام خمینی

تا پیش از انقلاب اسلامی، در آرا و آثار امام خمینی، سخنی از مشارکت مردمی در حکومت و مقوله‌ی مردم‌سالاری و مردم‌سالاری دینی مشاهده نمی‌شود و این موضوع، پس از این که امام ولایت فقیه و یا حکومت اسلامی را در اختیار دارد و به عنوان مدیر جامعه اسلامی در رأس آن قرار می‌گیرد، و با سؤالات جدید، چه از ناحیه خبرنگاران و چه به خاطر رویارویی با مسائل مستحدثه، مواجه می‌شود، به میان کشیده شده و دو مقوله‌ی «آزای مردم» و «مصلحت» مطرح می‌گردد که مقوله‌ی نخست که در ارتباط با مبحث «مردم‌سالاری» است، در این بخش مورد بررسی قرار می‌گیرد. امام خمینی، بر این باورند که ملت، خود باید سرنوشت خود را تعیین کرده و این مهم را جزو حقوق بشر قلمداد می‌کنند: «این ملت - هر ملتی - حق دارد خودش تعیین کند سرنوشت خودش را. این از حقوق بشر است که در اعلامیه حقوق بشر هم هست. هر کسی، هر ملتی خودش باید تعیین سرنوشت خودش را بکند، دیگران نباید بکنند. این ملت ما هم الآن همه ایستاده‌اند و می‌خواهند سرنوشت خودشان را تعیین کنند» (صحیفه‌ی نور، ج ۳: ۵۰۳).

جالب اینکه حضرت امام تعیین سرنوشت را نه تنها یک حق قانونی که یک حق شرعی می‌داند: «حق شرعی و حق قانونی و حق بشری ما این است که سرنوشتمان دست خودمان باشد» (همان، ج ۶: ۱۳).

امام خمینی در پاسخ به خبرنگار فرانسوی که از نظام سیاسی پس از سقوط شاه پرسش می‌کند، می‌فرماید: «اما جمهوری به همان معنایی که همه جا جمهوری است، لکن این جمهوری بر یک قانون اساسی متکی است که قانون اسلام می‌باشد... لکن انتخاب با ملت است و طرز جمهوری هم همان است که همه جا هست» (همان، ج ۴: ۴۷۹) و تاکید می‌کنند که «اصل جمهوری همین است که در مملکت شما هم هست [اشاره به کشور فرانسه] که آرای عمومی مردم آن را تعیین می‌کند» (همان، ج ۵: ۳۱۱).

در ادامه و در خصوص نوع حکومت مورد نظر خویش می‌فرماید: «حکومت جمهوری اسلامی مورد نظر ما از رویه پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع) الهام خواهد گرفت و متکی به آرای عمومی ملت خواهد بود، و شکل حکومت با مراجعه به آرای ملت تعیین خواهد گردید» (همان، ج ۴: ۳۳۴). و ماهیت این نوع حکومت را چنین تشریح می‌کنند: «ماهیت جمهوری اسلامی این است که با شرایطی که اسلام برای حکومت قرار داده است با اتکا به آرای عمومی ملت حکومت تشکیل شده و مجری احکام اسلام باشد» (همان، ج ۴: ۴۴۴). و بر این موضوع تاکید و تکرار دارد که «حکومت جمهوری اسلامی هم یک جمهوری است مثل سایر جمهوری‌ها و لکن قانونش اسلامی است» (همان، ج ۵: ۳۴۷) و نیز «جمهوری اسلامی مثل سایر جمهوری‌هاست، لکن محتوایش قانون اسلام است» (همان، ج ۵: ۳۸۰) و همچنین «حکومت جمهوری است مثل سایر جمهوری‌ها، و احکام اسلام هم احکام مترقی و دموکراسی و پیشرفته، و با همه مظاهر تمدن موافق» (همان، ج ۵: ۴۲۹).

امام خمینی، بارها بر جمهوریت و آرای مردم انگشت تاکید نهادند و نظریات مردم را مقدم بر هر چیز دانستند از جمله فرمودند: «ما تابع آرای ملت هستیم. ملت ما هر طور رأی داد ما هم از آنها تبعیت می‌کنیم» (همان، ج ۱۱: ۳۴). به باور امام خمینی در خصوص مردم‌سالاری دینی، خواست و اراده‌ی مردم، مقید و مشروط به حدود و ثغور احکام قطعی دین است و مادام که رأی و نظر مردم، تضاد و تناقضی با نصوص دینی ندارد مشروع و مقبول خواهد بود (همان، ج ۵: ۳۸۹ و ج ۱۰: ۲۵۳). ایشان در این زمینه تصریح دارند که «جمهوری اسلامی یعنی رژیم به خواست مردم، و احکام احکام اسلام» (همان، ج ۸: ۲۸۱).

در دیدگاه امام حکومتی مشروع است که اولاً، در مدار اصول و قوانین دینی حرکت کند و مجری احکام دین باشد. بدین معنی که باید اقتدارش را بر این قاعده بنیان نهد که اراده‌ی خداوند را مطابق متون قطعی وحیانی به اجرا درآورد (همان، ج ۱۰: ۳۵۳)؛ ثانیاً، تحمیلی نباشد و براساس رأی و خواست مردمی بنا شود و در مقابل اراده‌ی مردم نباشد (همان، ج ۴: ۴۷۹؛ ج ۵: ۳۲۴؛ ج ۱۱: ۳۴؛ ج ۱۴: ۱۶۵). امام خمینی در پاسخ به استفتای نمایندگان خویش در دبیرخانه‌ی ائمه جمعه سراسر کشور، شرط تولی امور مسلمین را آرای اکثریت آنان می‌داند (همان، ج ۴: ۵۸). به باور ایشان حقانیت حاکم برای حکومت به واسطه‌ی احراز شرایط مقرر از جانب شارع (مانند تقوا، عدالت، فقاقت و کفایت) تأمین می‌شود (همان، ج ۳: ۳۰۵) و مقبولیت وی نیز با رأی، پذیرش و انتخاب مردم (همان، ج ۴: ۴۷۹ و ج ۸: ۱۷۳).

نظریه‌ی مردم‌سالاری دینی امام، دو سنخ وظیفه کلی برای حکومت مطلوب تعریف می‌کند: اول وظایف و کارکردهای عمومی، اولیه و بدیهی همه‌ی حکومت‌ها مانند تأمین بهداشت، امنیت، رفاه و... نوع دوم و در واقع اصلی‌ترین وظیفه حکومت، مربوط به بسط و ترویج فضائل اخلاقی، اعتدالی ابعاد معنوی آحاد جامعه و در یک کلام انسان‌سازی، هدایت جامعه به سوی کمال و تأمین مصالح فردی و جمعی مردم می‌باشد (همان، ج ۱۳: ۴۳۳).

تحقق «مشارکت سیاسی» بر اساس اندیشه‌های سیاسی امام خمینی

امام خمینی همواره به نقش مردم در اقامه و حفظ نظام اهمیت زیادی قائل بودند و می فرمودند: «مردم نباید کنار بروند، اگر مردم کنار بروند همه شکست می خوریم» (صحیفه ی نور، ج ۱۸: ۲۴۳). یکی از اساسی ترین موضوعات در اندیشه سیاسی - اجتماعی امام خمینی (س) که در کارآمدی حکومت اسلامی نقش اساسی دارد، لزوم تعیین سرنوشت مردم از طریق مشارکت سیاسی فعال در همه امور و پشتیبانی مردم در حکومت است که بی تردید بدون آن، حکومت از انجام وظایف خود ناتوان خواهد ماند و دیگر پایدار نخواهد بود. امام خمینی در این زمینه تاکید می فرماید: «اگر مردم پشتیبان یک حکومتی باشند، این حکومت سقوط ندارد. اگر یک ملت پشتیبان یک رژیم باشد، آن رژیم از بین نخواهد رفت» (همان، ج ۸: ۳۷۲).

امام خمینی بارها و بارها به لزوم مشارکت مردم در همه امور حاکمیت تاکید داشته و فرموده اند: «به آرای مردم می خواهیم مراجعه کنیم ... و برای تشکیل حکومتی که خود مردم میل دارند، حالا آن جمهوری اسلامی را خواستند، نخواستند رژیم شاهنشاهی هم اختیار با خودشان است» (همان، ج ۶: ۱۵۳). در اندیشه امام خمینی (ره) مشارکت مردمی و حضور در صحنه مردم، یکی از مولفه های اساسی تداوم ساختار سیاسی است و مردم با مشارکت و سهیم شدن در قدرت سیاسی، جامعه ای امن ایجاد می کنند (قربی، ۱۳۹۰). «ما می خواهیم یک حکومت الهی باشد موافق میل مردم، رای مردم، و موافق حکم خدا» (صحیفه ی نور، ج ۴: ۴۶۰). با این رویکرد، امام خمینی (ره) به پدیده ی مشارکت مردم و حضور مردمی در امور دولتی و حکومتی اهمیت زیادی می دهند و معتقدند که مشارکت مردم در سیاست و امور معاش امری قانونی است و در قانون اساسی برای این امر، سازوکاری سنجیده شده است و می فرمایند: «به طوری که استحضار دارند در مقدمه قانون اساسی صریحاً مقرر است که هر یک از افراد اهالی مملکت در تصویب و نظارت امور عمومی، محق و سهیم می باشند. و به موجب اصل دوم قانون اساسی، مجلس شورای ملی نماینده قاطبه اهالی مملکت ایران است که در امور معاش و سیاسی وطن خود مشارکت دارند» (همان، ج ۱: ۱۴۵).

ایشان آمال خویش را در بستر تشکیل حکومت الهی ترسیم می کردند. امام معتقدند که اهمیت دادن به رای مردم با ایجاد فضای سالم و آرام ارتباط دارد و مردم در فضایی مسالمت آمیز و به دور از تشنج باید به رای دهی بپردازند: «ما تابع آرای ملت هستیم. ملت ما هر طوری رای داد ما هم از آنها تبعیت می کنیم، ما حق نداریم، خدای تبارک و تعالی به ما حق نداده است، پیغمبر اسلام به ما حق نداده است که ما به ملتمان یک چیزی را تحمیل بکنیم، بله ممکن است گاهی وقتها ما یک تقاضایی از آنها بکنیم تقاضای متواضعانه، تقاضایی که خادم یک ملت از ملت می کند» (همان، ج ۱۱: ۳۷۳). و نیز می فرماید: «دیکتاتوری این است که برخلاف مسیر ملت، برخلاف رای ملت، یک چیزی را به زور گردن ملت بگذارند ... من یک وقت گفتم اگر ملت خواست بگوید نه، ما دیکتاتور می خواهیم، همه ملت گفتند، ما دیکتاتور می خواهیم، شما چه حقی دارید بگویید نه؟» (همان، ج ۱۰: ۵۲۸-۵۲۹).

اهمیت مشارکت در نظام سیاسی از دیدگاه امام راحل به حدی است که ایشان مشارکت مردمی به طور همگانی را ضامن حفظ امنیت می دانند و بر آن تاکید می دارند: «آگاهی مردم و مشارکت و نظارت و همگامی آنها با حکومت منتخب خودشان، خود بزرگترین ضمانت حفظ امنیت در جامعه خواهد بود» (همان، ج ۴: ۲۴۸). امام معتقدند که در نظام مردم سالاری دینی و جمهوری اسلامی، اصلاح امور باید به وسیله ی جمهور مردم باشد و مشارکت مردمی از حیث ایجاد استقلال، مبارزه با فساد و فحشاء و تنظیم قانون حائز اهمیت می باشد: «طبعاً برای آینده مملکت و جایگزینی این رژیم باید راه و رسمی را انتخاب کرد که مورد موافقت و علاقه مجموع جامعه باشد و این جمهوری اسلامی است. اساس کار یک جمهوری اسلامی، تأمین استقلال مملکت و آزادی ملت ما و مبارزه با فساد و فحشا و تنظیم و تدوین قوانین است

که در همه زمینه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی با توجه به معیارهای اسلامی، اصلاحات لازم را به عمل آورد. این اصلاحات با مشارکت کامل همه مردم خواهد بود» (همان، ج ۵: ۱۵۵).

تحقق «عدالت و برابری انسان‌ها» بر اساس اندیشه‌های سیاسی امام خمینی

از آنجایی که اندیشه‌ی امام خمینی، در راستای اسلام است، دیدگاه ایشان در خصوص انسان‌ها و برابری آنان، دیدگاه اسلام می‌باشد: «اسلام دین برابری و برادری است... آن چیزی که در اسلام مطرح است، تقوا و صفا و برادری و برابری است» (صحیفه‌ی نور، ج ۸: ۱۰۲). در تایید این نظر نیز می‌فرماید: «اسلام طبقه‌ای را بر طبقه دیگر ترجیح نداده است... اسلام تمام طبقات را مساوی دانسته است» (همان، ج ۶: ۱۹۰). برابری انسان‌ها در خلقت و در مقابل قانون و در انتخابات، نیز برابری در داشتن فرصت‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی و حذف امتیازات موروثی، نژادی و طبقاتی در جمهوری اسلامی و در دیدگاه امام پذیرفته شده است: «تنها ملاک و معیار برابری، تقوا و پاکی از انحراف و خطا ذکر شده است» (همان، ج ۲۲: ۴۹). و نیز می‌فرماید: «از همین اصل اعتقادی توحید، ما الهام می‌گیریم که همه انسان‌ها در پیشگاه خداوند یکسان‌اند... اصل برابری انسان‌ها و این که تنها امتیاز فردی نسبت به فرد دیگر، بر معیار وقاعده تقوا و پاکی از انحراف و خطاست. بنابراین با هر چیزی که برابری را در جامعه بر هم می‌زند و امتیازات پوچ و بی‌محتوا را در جامعه حاکم می‌سازد، باید مبارزه کرد» (همان، ج ۴: ۱۶۷).

امام خمینی در کتاب «شرح حدیث جنود عقل و جهل» خود، «عدل» را از جنود عقل و «جور» را از جنود جهل دانسته و بر این باورند که «عدالت» و گرایش به آن، امری فطری می‌باشد که ریشه در نهاد آدمی دارد؛ بدان معنا که آدمی، طبعاً گرایش به عدل و قسط داشته و از جور و ستم بیزار است. از سوی دیگر، به باور ایشان، عدالت از مقوله‌های کمال‌طلبی می‌باشد و از آنجایی که آدمی ذاتاً کمال‌طلب است، بنابراین ذاتاً عدالت‌خواه نیز می‌باشد (امام خمینی، ۱۳۹۷: ۹۹).

در اندیشه‌ی امام خمینی، عدالت، همان صراط مستقیم در سیر تکامل انسان در مسیر سعادت و سلوک الی الله می‌باشد (همان: ۱۵۲) و می‌فرماید: «پس طریق سیر انسان کامل از نقطه نقص عبودیت تا کمال عز ربوبیت عدالت است که خط مستقیم و سیر معتدل است» (امام خمینی، ۱۳۹۷: ۱۵۳).

از سوی دیگر، در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی، تحقق عدالت (به همراه آزادی و استقلال و احیای هویت ایرانی - اسلامی) یکی از اهداف حکومت اسلامی شمرده شده است. امام خمینی، تحقق همه ابعاد عدالت در جامعه را از وظایف مهم رهبری دانسته و اعتقاد دارد که در صورت تشکیل حکومت، دو شرط به منظور اجرای عدالت، ضروری می‌باشد: «زام‌دار می‌باید از کمال اعتقادی و اخلاقی برخوردار و عادل باشد... اگر زمام‌دار عادل نباشد، در دادن حقوق مسلمین، اخذ مالیات و صرف صحیح آن و همچنین اجرای قانون جزا، عادلانه رفتار نخواهد کرد» (صحیفه‌ی نور، ج ۸: ۲۶۸). ایشان «حکومت اسلامی» را برابر با مفهوم عدالت دانسته و می‌فرماید: «ما که می‌گوییم حکومت اسلامی، می‌گوییم حکومت عدل» (همان، ج ۳: ۵۰۹) و از آغاز به دنبال برقراری «حکومت عادلانه‌ی اسلامی» (همان، ج ۸: ۸۶) بودند و در تعریف «جمهوری اسلامی» نیز آن را حکومتی بر پایه‌ی عدالت تعریف می‌کنند: «در جمهوری اسلامی ستم نیست، در جمهوری اسلامی زورگویی نیست... در جمهوری اسلامی برای فقرا فکر رفاه خواهد شد و مستمندان به حقوق خودشان خواهند رسید... عدالت الهی سایه می‌افکند» (همان، ج ۶: ۵۲۵).

عدالت از منظر امام خمینی دارای ابعاد گوناگونی است که یکی از مهم‌ترین ابعاد آن، بعد اجتماعی می‌باشد که آن را بر اساس آموزه‌های قرآنی بازتعریف می‌کند: «یک بُعدش این است که ظلم را از بین بشر بردارد و عدالت اجتماعی را در بشر ایجاد کند، ما اگر کوشش کنیم و آنهایی که تابع قرآن خودشان را می‌دانند، و مسلمین جهان اگر کوشش کنند تا اینکه این بعد از قرآن را که بُعد اجرای عدالت اسلامی است در جهان پخش کنند، آن وقت یک دنیایی که صورت ظاهر قرآن می‌شود» (همان، ج ۱۷: ۴۳۴). ایشان در اهمیت تحقق «عدالت اجتماعی» می‌فرماید: «همه زحمت انبیا برای این بود، که عدالت اجتماعی درست بکنند، برای بشر در اجتماع و یک عدالت باطنی درست کنند برای انسان در انفراد» (همان، ج ۱۱: ۳۸۶).

مشاهده می‌شود که امام خمینی به مفهوم «عدالت» نگاهی اجتماعی داشته و آن را در قالب «عدالت اجتماعی» بازتعریف می‌کند: «عدالت اجتماعی، حکومت عدل و رفتار عادلانه‌ی حکومت‌ها با ملت‌ها و بسط عدالت اجتماعی در میان ملت‌ها و مانند اینها که در صدر اسلام و یا پیش از اسلام از آن زمانی که انبیا الهی مبعوث گردیدند، وجود داشته و تغییرپذیر نیست. عدالت معنایی نیست که تغییر کند و یک زمان صحیح و زمانی دیگر، ناصحیح باشد» (همان، ج ۱: ۱۱). عدالت در این دیدگاه، نقطه مقابل ظلم، تضحیح حقوق اجتماعی مردم و هرگونه تبعیضی می‌باشد.

از نگاه امام خمینی، قانون - اعم از احکام شرع و قوانین موضوعه بشری - باید مبتنی بر عدل باشد. در نگاه امام خمینی، در مورد قانون و حکم، اساس و مبنا عدالت است و احکام و قوانین وسیله و ابزاری برای تحقق عدالت؛ چونان که در «کتاب البیع» می‌فرماید: «احکام شرعی قوانین اسلام هستند و این احکام شأنی از شئون حکومت می‌باشند، بلکه احکام مطلوب بالعرض اموری ابزاری هستند برای اجرای حکومت و گسترش عدالت» (امام خمینی، ۱۳۹۳، ج ۲: ۴۷۲). در واقع امام خمینی بر این عقیده است که معیار تمام تصمیم‌گیری‌های حکومت و از جمله توزیع امکانات و فرصت‌های مختلف و متعدد در جامعه و خرده بخش‌های آن می‌باید مبتنی بر عدالت اجتماعی (نه بر پایه امتیازات برخاسته از عواملی همچون قدرت، ثروت، نژاد، قومیت، زبان، جنسیت و قلمرو جغرافیایی) باشد و البته در این میان توجه بیشتری بر اقشار محروم و گروه‌های نیازمند جامعه گردد (آقایور، ۱۳۹۸: ۸۳). بنابراین می‌توان دریافت که هدف اصلی امام خمینی از تشکیل حکومت، تحقق عدالت در همه ابعاد آن بوده است.

با توجه به بررسی‌های انجام شده پیرامون دیدگاه امام خمینی در خصوص عدالت اجتماعی، می‌توان معیارهای زیر را برای تحقق این مهم، استخراج کرد:

الف) از بین بردن فقر و تهیدستی (صحیفه‌ی نور، ج ۴: ۲۰۱ و ج ۵: ۱۳).

ب) فقدان شکاف معیشتی در جامعه (همان، ج ۴: ۲۰۱؛ ج ۸: ۴۷؛ ج ۱۰: ۴۹).

پ) ایجاد رفاه برای همه اقشار (همان، ج ۲۰: ۲۴۴ و ج ۶: ۱۹۲).

ت) از میان برداشتن ظلم و ستم (همان، ج ۱۱: ۲۶۴؛ ج ۱۷: ۴۳۵ و ج ۱۵: ۳۰۱).

ث) ساده‌زیستی و نفی تجملات و تشریفات (همان، ج ۱۹: ۳۱۷-۳۱۸).

شایان ذکر است که تمامی این شاخصه‌ها و عیارها، ارتباط بسیار نزدیکی با همدیگر داشته و کوتاهی و قصور در عمل و توجه به هر یک از آنها، رسیدن به هدف نهایی که همان برقراری عدالت اجتماعی در جامعه باشد را به خطر خواهد انداخت. از این رو امام خمینی بر روی هر کدام از این موارد تأکید ویژه‌ای داشتند، و خواستار تعادل در جامعه‌ی اسلامی بوده‌اند.

تحقق «آزادی» بر اساس اندیشه‌های سیاسی امام خمینی

در اندیشه امام خمینی آزادی از حقوق اولیه بشر شمرده شده است و ایشان به نحوی به حقوق اولیه بشر نیز معتقدند: استقلال و آزادی دو تا چیزی است که از حقوق اولیه بشر است (صحیفه‌ی نور، ج ۴: ۲۰۵). و نیز حق اولیه بشر است که من می‌خواهم آزاد باشم؛ من می‌خواهم حرفم آزاد باشد (همان، ج ۳: ۲۰۷). اینها همه از آن رو است که امام خمینی آزادی را چونان نعمتی بزرگ می‌پندارد که به بشر ارزانی گشته و می‌فرماید: «نعمت آزادی بالاترین نعمتی است که بشر دارد» (همان، ج ۸: ۴۹) و در نهاد آدمی به ودیعت نهاده شده است (همان، ج ۲: ۱۳۱) و نیز ارزش حیات را به آزادی و استقلال دانسته (همان، ج ۵: ۱۱۴) و بر این باور است که در جمهوریت اسلام تمام آزادی‌ها وجود دارد (همان، ج ۵: ۲۴۱).

امام خمینی «آزادی» را از ارکان اسلام دانسته و می‌فرماید: «در اسلام اختناق نیست. در اسلام آزادی است برای همه طبقات، برای زن، برای مرد، برای سفید، برای سیاه، برای همه» (همان، ج ۵: ۲۳۸). امام معتقد است که اسلام تأمین‌کننده آزادی سالم است: «اسلام است که برای ما آزادی، یک آزادی سالم، آزادی صحیح تأمین می‌کند» (همان، ج ۷: ۲۷). البته به همین اندازه، آزادی مقید به رعایت اسلام می‌شود: «آزادی که در اسلام است، در حدود قوانین اسلام است، آن چیزی که خدا فرموده است نباید بشود، شما آزاد نیستید که الزام کنید» (همان، ج ۷: ۹۲-۹۳). همچنین تأکید می‌کند: «آزادی به شکل غربی مورد تأیید نیست، و از هرگونه تبلیغ، سخنرانی و غیره برخلاف اسلام و مصالح کشور، باید جلوگیری شود» (همان، ج ۲۱: ۴۳۵).

از نظر امام خمینی، «آزادی» بخشی از حقوق مسلم حکومت‌شوندگان است و از ارکان یک نظام مردم‌سالار دینی محسوب می‌شود. در چنین نظامی اظهار عقیده آزاد است (همان، ج ۵: ۴۷۶). ایشان در تأیید این دیدگاه می‌فرماید «هر فردی از حق آزادی عقیده و بیان برخوردار خواهد بود» (همان، ج ۵: ۱۳۹). البته باید بدین نکته نیز توجه داشت که از نظر امام، این آزادی‌ها مطلق و بی‌قید و شرط نیستند و خصوصاً زمانی که بخواهند در عرصه‌ی عمومی اعمال شوند باید مقید و مشروط گردند. ایشان ضمن قبول و حمایت از مهم‌ترین انواع آزادی مانند سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، افکار و...، محدودیت‌ها و شروطی برای آنها قایل است. این محدودیت‌ها ناظر بر مصالح جامعه، مردم و حفظ ثبات نظام اجتماعی - سیاسی و برگرفته از التزام حکومت و جامعه به دین اسلام (همان، ج ۲: ۲۵۹) می‌باشد. همچنین امام برای آزادی حدودی را قایل است. ایشان آزادی را در چارچوب قوانین کشور می‌پذیرند و آن را محدود به قانون می‌دانند: «در هر مملکتی آزادی در حدود قانون است. در حقوق قوانین آن مملکت است. مردم آزاد نیستند که قانون را بشکنند. معنی آزادی این نیست که هر کس بر خلاف قوانین، بر خلاف قانون اساسی یک ملت، بر خلاف قوانین ملت هم هر چه دلخواهش می‌خواهد بگوید» (همان، ج ۷: ۱۸). همچنین مرز آزادی و توطئه را مشخص کرده و می‌فرماید: «ما آزادی مطلق خواهیم داد و می‌دهیم و داده‌ایم، لکن نه برای توطئه... توطئه باید در هم شکسته شود» (همان، ج ۶: ۱۳۹). و نیز «آزادی غیر از توطئه است. آزادی آزادی بیان است. هر چه می‌خواهند بگویند، توطئه نکنند» (همان، ج ۶: ۸۶). همچنین امام خمینی در خصوص حد و مرز آزادی بر این باور است که «باید حدود آزادی آن چیزی باشد که ملت می‌خواهد، نه آنی که به خلاف ملت آدم آزاد است» (همان، ج ۱۲: ۹۱).

امام خمینی آزادی‌های سیاسی را از اساسی‌ترین حقوق یک انسان به شمار آورده اند و بر این اعتقادند که انسان‌ها حق دخالت در تعیین سرنوشت خود را دارا بوده و در این باره پاسخگوی کارهایی هستند که انجام می‌دهند. مردم نمی

توانند در مورد اینکه چه کسی بر آنان حکمرانی می‌کند و فرمان می‌راند، سکوت کنند و از کنار آن بی‌تفاوت بگذرند. انسان جانشین خداوند در زمین است و به همان اندازه که حق دارد، تکلیف و مسؤولیت نیز دارد. امام خمینی در این زمینه می‌فرماید: «ملت و شما و هرکس آزاد است همیشه و به هر کسی که می‌خواهد رای می‌دهد. ولو آن که آقایان و فرض کنید که علمای حوزه علمیه تهران یا قم آنها را معرفی نکرده باشند. [...] این نمی‌شود که کسی الزام کند کسی را که تو باید به فلان رای بدهی» (صحیفه‌ی نور، ج ۲۱: ۲۱). در جایی دیگر نیز بر انتخاب آزاد و عدم تحمیل افراد بر مردم تأکید دارند و می‌فرمایند: «باید مردم را برای انتخابات، آزاد گذاریم و نباید کاری بکنیم که فردی بر مردم تحمیل شود» (همان، ج ۱۷: ۹۵).

تحقق «حاکمیت قانون» بر اساس اندیشه‌های سیاسی امام خمینی

یکی از ویژگی‌های نظام سیاسی مردم‌مدار و ارزش‌محور، توجه به قانون است و امام خمینی (ره) بارها بر قانون‌گرایی مردم و مسئولین تأکید داشته‌اند. به عبارتی دیگر، ایشان قانون محوری را یکی از مشخصه‌های مهم برای نظام‌های سیاسی معرفی می‌کنند. به عبارتی دیگر، جمهوری اسلامی مورد نظر امام خمینی «حکومت قانون» است و تفاوت آن با حکومت‌های استبدادی که رأی و نظر یک فرد یا گروه حاکم مبنای عمل است، حاکمیت قانون است. از این رو امام بر حاکمیت قانون تأکید خاص دارد و حکومت‌هایی که به قانون اعتنا و التزام ندارند، از نظر ایشان مطرود است. بنابراین یکی دیگر از شاخص‌های توسعه‌ی سیاسی که حاکمیت قانون است، اساس جمهوری اسلامی را تشکیل می‌دهد. امام خمینی در این زمینه می‌فرماید: «ما می‌خواهیم یک حکومتی داشته باشیم که این حکومت، قانون را ملاحظه بکند. حکومت قانونی باشد. آن حکومتی که تمام قوانین بشری را، تمام قوانین عالمی را زیر پا بگذارد و هر جوری دلش بخواهد با یک ملتی عمل بکند، ما با او مخالفت داریم. ما می‌خواهیم یک حکومتی باشد مثل حکومت اسلام که غیر از قانون هیچ چیز حکومت نکند؛ هیچ. قانون فقط حکومت بکند... آن هم قانون عدل، آن هم قانون صحیح، آن هم قانونی که برای رشد بشر است، برای صلاح بشر است» (امام خمینی، ۱۳۷۰: ۱۵).

در اندیشه‌ی امام خمینی، قانون، اسلام است و ایشان، اسلام و احکام آن را قانونی برای همه ادوار می‌دانست: «در اسلام قانون است. همه تابع قانونند و قانون هم قانون خداست؛ قانونی است که از روی عدالت الهی پیدا شده است؛ قانونی است که قرآن است؛ قرآن کریم است و سنت رسول اکرم است» (صحیفه‌ی نور، ج ۹: ۴۲۵). همچنین بیان می‌دارد: «اسلام به قانون نظر آلی دارد؛ یعنی آن را آلت و وسیله‌ی تحقق عدالت در جامعه می‌داند. وسیله‌ی اصلاح اعتقادی و اخلاقی و تهذیب انسان می‌داند. قانون برای اجرا و برقراردن نظم اجتماعی عادلانه به منظور پرورش انسان مهذب است» (ولایت فقیه: ۹۴-۹۵).

امام خمینی اطاعت از قانون اساسی را بر همه‌ی افراد ملت و مسؤولان و بر خود واجب می‌دانستند. کمال مطلوب حضرت امام در زمینه‌ی قانون اساسی، تبعیت همه‌ی افراد و مسؤولان از آن بود و بارها، چه قبل از انقلاب اسلامی و چه پس از آن، بر ضرورت حاکمیت قانون در جامعه تأکید کرده و می‌فرمودند: «همه افراد از رسول اکرم (ص) گرفته تا خلفای آن حضرت و سایر افراد، تا ابد، تابع قانون هستند» (صحیفه‌ی نور، ج ۳: ۱۱). همچنین اذعان دارند که قانون برای همه است و در آن، فرقی میان مردم و گروه‌ها وجود ندارد: «همه تابع او [قانون اسلام] هستیم و همه باید روی آن میزان عمل بکنیم. فرقی مابین اشخاص نیست در قانون اسلام؛ فرقی مابین گروه‌ها نیست» (همان، ج ۹: ۴۲۵).

بر پایه‌ی چنین نگرشی به قانون است که امام خمینی به محض پیروزی انقلاب اسلامی، تدوین قوانین را در اولویت امور نظام نوپای جمهوری اسلامی قرار داده و با دستور تاسیس مجلس خبرگان قانون اساسی از طریق انتخابات

عمومی، تدوین قانون اساسی در کشور، به همه‌پرسی گذاردن آن و انتخابات ریاست جمهوری و مجلس شورای اسلامی، اراده‌ی قاطع خود را بر حاکمیت قانون در کشور نشان دادند. علاوه بر آن در دوران حکومت جمهوری اسلامی، امام در موارد زیادی بر خلاف نظر خود به اموری تن دادند که بعداً خود فرمودند که از ابتدا با این امور مخالف بوده‌اند، ولی بر اساس قانون و رأی ملت رفتار کرده‌اند؛ از جمله مهمترین این موارد قبول ریاست جمهوری بنی‌صدر و موافقت با گماردن آیت‌الله منتظری به قائم مقامی رهبری بر اساس رأی خبرگان بوده است. ایشان همواره تأکید می‌کردند که «مبادا یک وقت در یک جایی برخلاف مقررات و برخلاف نظم عمل نکنید. این یک امری است برای همه کشور ما هست. برای همه نهادهای کشور ما هست که با انتظام، نظم را، مقررات جمهوری اسلامی و مقررات حکومت اسلامی را باید موبه‌مو دریافت کنند و موبه‌مو عمل کنند و برخلاف مقررات عمل نکنند. این یک مطلب اسلامی است» (همان، ج ۱۳: ۲۶).

تحقق «احزاب و جناح‌ها» بر اساس اندیشه‌های سیاسی امام خمینی

از لوازم حکومت مردمی و مبتنی بر دموکراسی، پذیرش احزاب و جناح‌های مختلف فکری است. احزاب مانند شوراهای یکی از راهکارهایی است که مشارکت مردم در امور سیاسی و اجتماعی را ممکن و آسان می‌نماید. در جمهوری اسلامی وجود احزاب و جناح‌های مختلف، نیز اصل شورا پذیرفته شده و امام خمینی با آن موافقت، اما در این مورد شرایط و محدودیت‌هایی را قائل هستند: «همه مردم آزادند، مگر حزبی که مخالف با مصلحت مملکت باشد» (صحیفه‌ی نور، ج ۴: ۲۵۹). امام خمینی با تأکید بر آزادی احزاب و تشکل‌های سیاسی اظهار می‌داشتند که «احزاب آزادند که مخالفت با ما یا هر چیزی بکنند» (همان، ج ۵: ۴۸۲).

اصل بیست و ششم قانون اساسی نیز ضمن تأکید بر آزادی احزاب، محدودیت‌های فعالیت آنان را تعیین کرده است: «احزاب، جمعیت‌ها، انجمن‌های سیاسی و صنفی و انجمن‌های اسلامی یا اقلیت‌های دینی شناخته شده آزادند، مشروط به این که اصول استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی را نقض نکنند. هیچ کس را نمی‌توان از شرکت در آنها منع کرد یا به شرکت در یکی از آنها مجبور ساخت» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۲۶).

امام خمینی در سال‌های پیش از پیروزی انقلاب منتقد رفتارهای ضدحزبی رژیم بوده و در سال ۵۷ با دیکتاتوری خواندن رژیم شاه یادآور شد که این رژیم «حزب واحد ایجاد کرده و از این بدتر، پیوستن به این حزب را اجباری کرده است و از متخلفان انتقام می‌گیرد» (صحیفه‌ی نور، ج ۳: ۳۶۸). مطابق با دیدگاه امام احزاب باید در خدمت توده‌های محروم و منافع و مصالح جامعه باشند از این رو احزاب دولتی نمی‌توانند این آرزو را برآورده سازند. احزاب سیاسی زمان پهلوی عمدتاً چنین حزب‌هایی بوده‌اند

به باور امام خمینی، تحزب به ذات خود، بد یا خوب نبوده بلکه آنچه در این مقوله اهمیت دارد، ایده‌ی آن است: «این طور نیست که حزب بد باشد یا هر حزبی خوب باشد. میزان ایده‌ی حزب است و اگر ایده‌ی دیگری باشد این حزب شیطان است هر اسمی هم داشته باشد. بنابراین، ما باید کوشش کنیم حزمان را حزب الله کنیم» (کلمات قصار امام، ص ۱۲۸). امام خمینی (ره) در دهم آبان سال ۱۳۶۷ در نامه‌ای که بعدها «منشور برادری» نام گرفت، با حمایت از تضارب افکار و آرا ویژگی‌های گروه‌های سیاسی در چارچوب جمهوری اسلامی را برشمردند. یکی از مهم‌ترین نکات در منشور برادری احزاب، مرزبندی اختلافات است. در این نامه آمده: «اختلاف اگر زیربنایی و اصولی شد، موجب سستی نظام می‌شود و این مسئله روشن است که بین افراد و جناح‌های موجود وابسته به انقلاب، اگر اختلاف هم باشد، صرفاً

سیاسی است ولو اینکه شکل عقیدتی به آن داده شود، چرا که همه در اصول با هم مشترک اند» (صحیفه ی نور، ج ۲۱: ۱۷۸).

ایشان تضارب آرا و دیدگاه‌های حزبی مختلف را محترم دانسته و وجود احزاب و جریان‌های مختلف را به معنای دشمنی با یکدیگر ندانسته و اذعان می‌دارد: «البته دو تفکر هست و باید هم باشد، دو رأی هست و باید هم باشد، سلیقه‌های مختلف باید باشد لکن سلیقه‌های مختلف اسباب این نمی‌شود که انسان با هم خوب نباشد... اختلاف سلیقه، اختلاف رأی، مباحثه، جار و جنجال این‌ها باید باشد لکن نتیجه این نباشد که ما دو دسته بشویم دشمن هم؛ [بلکه] باید دو دسته باشیم؛ در عین حالی که اختلاف داریم دوست هم باشیم» (همان، ج ۱۹: ۲۳۷).

امام خمینی در سفارش دو جناح اصلی کشور به وفاق و برادری، آنها را به اصل استقلال‌خواهی و دشمنی دیرین استعمار با اسلام و انقلاب توجه می‌دهد: «هر دو جریان باید با تمام وجود تلاش کنند که ذره‌ای از سیاست «نه شرقی و نه غربی جمهوری اسلامی» عدول نشود که اگر ذره‌ای از آن عدول شود، آن را با شمشیر عدالت اسلامی راست کنند. هر دو گروه باید توجه کنند که دشمنان بزرگ مشترک دارند که به هیچ یک از آن دو جریان رحم نمی‌کند. دو جریان با کمال دوستی مراقب امریکای جهان‌خوار و شوروی خائن به امت اسلامی باشند. هر دو جریان باید مردم را هوشیار کنند که درست است که امریکای حيله‌گر دشمن شماره یک آنها است ولی فرزندان عزیز آنان زیر بمب و موشک شوروی شهید گشته‌اند. هر دو جریان از حيله‌گریهای این دو دیو استعمارگر غافل نشوند و بدانند که امریکا و شوروی به خون اسلام و استقلالشان تشنه‌اند» (همان، ج ۲۱: ۱۷۹). ایشان همچنین احزاب و جریان‌ها را از تخریب یکدیگر برحذر داشته و نصیحت می‌کنند که «اگر در این نظام کسی یا گروهی خدای ناکرده بی جهت در فکر حذف یا تخریب دیگران بر آید و مصلحت جناح و خط خود را بر مصلحت انقلاب مقدم بدارد، حتماً پیش از آن که به رقیب یا رقبای خود ضربه بزند، به اسلام و انقلاب لطمه وارد کرده است» (همان، ج ۲۱: ۴۸).

در اندیشه ی سیاسی امام خمینی، احزابی که می‌خواهند در سایه ی نظام جمهوری اسلامی به فعالیت بپردازند، باید دارای ویژگی‌های زیر باشند:

۱) عدم برخورد مسلحانه با نظام اسلامی (همان، ج ۱۴: ۳۴۲-۳۴۴؛ ۲) انتقاد به جای توطئه (همان، ج ۷: ۱۳۳-۱۳۴ و ج ۱۷: ۴۶۰-۴۶۳؛ ۳) عدم وابستگی (همان، ج ۵: ۱۳۹-۱۴۰؛ ۴) عدم ضرار (همان، ج ۴: ۲۶۶ و ۴۳۲؛ ۵) حمایت مردمی (همان، ج ۵: ۳۸۴؛ ۶) سازگاری با وحدت ملی و اجتماعی (همان، ج ۷: ۲۶۷-۲۶۸ و ج ۸: ۴۷۷-۴۷۹).

بدین ترتیب، امام هنگام بررسی احزاب سیاسی ایران به کاوش آسیب شناسانه می پردازد که در این نوشتار به نارسایی های مهم آن، یعنی دولتی بودن، عدم اصالت، وابستگی، فقدان فرهنگ سیاسی و تعارض با یک پارچگی اشاره شد. در بخش دوم به ویژگی هایی پرداخته شد که برای فعالیت در عرصه سیاسی حکومت اسلامی لازم اند. در نهایت، این نتیجه حاصل شد که در اندیشه سیاسی امام، که در نظام ولایت فقیه متبلور است، اصل تحزب به عنوان یک «حق» پذیرفته شده است، زیرا آزادی بیان و فعالیت سیاسی و در کل، آزادی یکی از عناصر اساسی اسلام است. به علاوه، نظام ولایت فقیه بر انتخابات و آرای مردم استوار است. اما این به معنای آن نیست که هر حزبی با هر نیت و ابزاری مجاز به فعالیت باشد. ملاک مجاز بودن فعالیت احزاب، رعایت مصالح ملت و جامعه است نه ایدئولوژی و باورهای احزاب (احمدی، ۱۳۹۶).

تحقق «مطبوعات و رسانه‌ها» بر اساس اندیشه‌های سیاسی امام خمینی

مطبوعات نیز در تفکر امام خمینی جایگاهی مهم هم از لحاظ سیاسی و هم از لحاظ تربیتی دارد. امام خمینی مطبوعات و رسانه‌های نوشتاری را از مهم‌ترین مصادیق بیان افکار و اندیشه‌ها می‌دانست که «می‌تواند آرمان‌های مردم و جامعه را منعکس کند» (صحیفه‌ی نور، ج ۷: ۳۲۳). ایشان معتقدند که «نقش نشریات در هر کشوری از همه چیزها بالاتر است. روزنامه‌ها و مجلات می‌توانند که یک کشوری را رشد بدهند و هدایت بدهند به راهی که صلاح کشور است و می‌توانند که به عکس عمل بکنند» (همان، ج ۱۴: ۲۴۸) و به همین دلیل باید در نشر واقعیت‌های جامعه، مستقل و آزاد باشند (همان، ج ۴: ۲۶۶) و «همه‌گونه انتقاد را با کمال بی‌طرفی منتشر سازند» (همان، ج ۱۲: ۲۰۸).

از سوی دیگر، امام خمینی برای مطبوعات و رسانه، نقش آموزشی و آگاهی‌رسانی قایل بوده و می‌فرماید: «رسالت علم و قلم و بیان، آموزش و تعلیم و تربیت انسان است تا انسان الهی شود» (همان، ج ۱۳: ۲۲۸). بنابراین، اولین کارکرد مطبوعات در عرصه روابط اجتماعی، زمینه‌سازی برای رشد معنوی اعضای جامعه است. از این موضوع معلوم می‌گردد که مطبوعات و فرآورده‌های قلمی در دیدگاه حضرت امام رحمه الله از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است: «و آن که از همه خدمت‌ها بالاتر است این است که نیروی انسانی ما را رشد بدهد و این به عهده مطبوعات است» (همان، ج ۸: ۲۲). و در جای دیگر تأکید می‌کند: «مجله باید در خدمت کشور باشد، خدمت به کشور این است که تربیت کند، جوان تربیت کند، انسان درست کند، انسان برومند درست کند، انسان متفکر درست کند تا برای مملکت مفید باشند» (همان، ج ۸: ۲۴). همچنین بیان می‌دارد: «مطبوعات باید مثل معلمینی باشند که مملکت را و جوانان را تربیت می‌کنند و آرمان ملت را منعکس می‌کنند» (همان، ج ۱۷: ۵۳۵). همچنین از مطبوعات با تعبیر «مدرسه‌ی سیار» یاد کرده و می‌فرماید: «مطبوعات باید یک مدرسه سیار باشند تا مردم را از همه مسائل بخصوص مسائل روز آگاه کرده و به صورتی شایسته از انحرافات جلوگیری کنند و اگر کسی انحرافی دید، با آرامش در رفع آن بکوشد. به طور کلی، مطبوعات باید یک بنگاه هدایت باشند؛ یعنی به صورتی که اگر دست مردم بیفتد، مردم هدایت شوند» (همان، ج ۱۸: ۱۶).

وجود مطبوعات آزاد، از شاخص‌های توسعه‌ی سیاسی است. مطبوعات عامل مهمی در انتشار بیان و اندیشه و از لوازم ضروری آزادی محسوب می‌شوند. امام خمینی در سخنان خود بر نقش مهم مطبوعات در تعلیم و تربیت و هدایت و رشد جامعه تأکید کرده و از آزادی مطبوعات طرفداری می‌کند و حوزه‌ی عمل آنها را مشخص می‌سازد. مواردی چون تهمت، دروغ، شایعه، توهین به مقدسات، توطئه، اختلاف و هرج و مرج، حرکت بر خلاف مسیر ملت و مصالح جامعه، فساد، تبلیغات سوء، خیانت به اسلام و مسلمانان از جمله محدودیت‌هایی است که امام در نظام اسلامی برای مطبوعات بر می‌شمارند. در غیر این موارد مطبوعات آزادی دارند. امام خمینی در این زمینه می‌فرماید: «روزنامه‌هایی که مضر به حال ملت نباشد و روزنامه‌هایی که نوشته‌شان گمران‌کننده نباشد آزادند» (همان، ج ۴: ۲۶۶). کارکرد دیگر مطبوعات در اندیشه امام این است که مطبوعات یک عامل مهم برای حفظ آزادی و استقلال کشور هستند. تداوم و استمرار «آزادی» و «استقلال» که با تاسیس نظام «جمهوری اسلامی» پدیدار گشت، به هوشیاری و بیداری همه اقشار جامعه بستگی دارد که از مهم‌ترین پاسداران این اصل اساسی یعنی «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» مطبوعات هستند. سخن حضرت امام چنین است که مجله «اگر مطلبی دارد، مطلبی باشد که بسیج کند این را برای حفظ استقلال خودش، برای حفظ آزادی خودش، برای حفظ مملکت خودش. اگر مجله این مجله است، مجله اسلامی است و مجله جمهوری اسلامی» (همان، ج ۸: ۲۴).

ایشان مهم‌ترین رسالت رسانه‌ها را تربیت و تقویت نیروی انسانی مفید و کارآمد می‌داند و بر نقش‌آفرینی رسانه‌ها تأکید می‌کند: «آن‌که از همه خدمات‌ها بالاتر است، این است که نیروی انسانی ما را رشد بدهد و این به عهده مطبوعات است، مجله‌هاست، رادیو- تلویزیون است، سینماهاست، تئاترهاست. اینها می‌توانند نیروی انسانی ما را تقویت کنند و تربیت صحیح بکنند و خدمت‌شان ارزشمند باشد و می‌توانند مثل رژیم سابق باشند که همه چیز به هم ریخته بود و همه چیز در خدمت استعمار بود. آنها خودشان هم نمی‌دانستند. خیلی‌ها خودشان نمی‌دانستند، نمی‌دانست که این عکسی که از این زن لخت می‌اندازد، چندتا جوان را آشفته می‌کند، از بین می‌برد. در هر هفته‌ای که مثلاً یک مجله‌ای در می‌آید که در آن ده تا عکس گذاشت، این، چند نفر از جوان‌های ما را از دست ما می‌گیرد. یا خودشان هم متوجه نبودند یا خودشان هم از آنها بودند، ما چه می‌دانیم» (همان، ج ۸: ۴۹۸). امام خمینی در ادامه و در ضرورت ایجاد در تحول در خویشتن، می‌فرماید: «اگر خودتان را متحول کردید، کشورتان را هم می‌توانید نجات دهید. اگر به همان حال باشید و اسمتان را عوض کردید، با اسم نمی‌تواند یک کشوری اداره بشود. با لفظ، با لفظ جمهوری اسلام، با رأی به جمهوری اسلام، نمی‌تواند یک مملکتی اسلامی بشود. مملکت اسلامی محتوایش باید اسلامی باشد. شما هم که مجله می‌نویسید، می‌توانید خدمت کنید، جوان‌ها را برومند کنید با مقالاتتان، مقالات صحیح‌تان. دنبال این باشید که از نویسندگانه‌های متعهد اسلامی انسانی نیرو بگیرید، مقالات صحیح بنویسید، درد و دوایش را بنویسید، همه چیز را انتقاد کنید» (همان، ج ۸: ۴۹۹).

همچنین برای مطبوعات، نقش نظارتی و در واقع، امر به معروف و نهی از منکر در برابر مسوولان نظام قایل بوده و البته تأکید می‌فرماید که انتقاد باید سالم و سازنده بوده و به غرض‌ورزی و تخریب نینجامد: «مسأله‌ی دیگر راجع به انتقاد، البته روزنامه‌ها باید مسائلی که پیش می‌آید را نظر کنند، یک وقت انتقاد است؛ یعنی انتقاد سالم است، این مفید است. یک وقت انتقام است، نه انتقاد. این نباید باشد. این با موازین جور در نمی‌آید. انسان چون با یکی خوب نیست، در مطبوعات او را بکوبد، کار درستی نیست. اما اگر کسی خلاف کرده است، باید او را نصیحت کرد، پرده‌داری نباشد، ولی انتقاد خوب است. باید در این امور خیلی ملاحظه بفرمایید تا مطبوعات مرکزی باشد برای استفاده عموم، و اینکه مردم بفهمند باید چه بکنند و باید چه بشود» (همان، ج ۱۹: ۳۶۲).

نتیجه‌گیری

از آنجایی که هر پژوهش علمی در واقع به منظور یافتن پاسخ‌های علمی و منطقی به پرسش‌های مطرح شده در آن پژوهش انجام می‌گیرد، بر این اساس، نتایج حاصله، در حقیقت همان پاسخ پرسش‌های پژوهش هستند. فلذا در این بخش از پژوهش، با یادآوری پرسش‌های طرح شده در آغاز، نتایج به دست آمده از بررسی‌های صورت گرفته جهت پاسخ‌گویی به هر کدام از آنها، ارائه می‌گردد:

پرسش (۱) مهم‌ترین شاخص‌های توسعه‌ی سیاسی از دیدگاه حضرت امام (ره) کدامند؟

همان‌گونه که پیش‌تر نیز ذکر گردید، مهم‌ترین شاخص‌ها و مولفه‌های توسعه‌ی سیاسی از منظر امام خمینی عبارتند از: ۱. مردم‌سالاری دینی، ۲. مشارکت سیاسی، ۳. عدالت و برابری انسان‌ها، ۴. آزادی، ۵. حاکمیت قانون، ۶. احزاب و جناح‌ها، ۷. مطبوعات و رسانه‌ها، که با تحقق این شاخصه‌ها، توسعه‌ی سیاسی از دیدگاه امام خمینی محقق خواهد شد.

از آنچه بیان گردید، می‌توان نتیجه گرفت که شاخصه‌ها و مولفه‌های توسعه‌ی سیاسی از نگاه امام خمینی، در سال‌های پس از انقلاب و بویژه در سال‌های پس از پایان جنگ تحمیلی، به اندازه‌ی لازم و کافی محقق نگردیده و

شرایط کنونی کشور و نظام، از آنچه امام خمینی به عنوان مولفه‌های توسعه‌ی سیاسی مدنظر داشته است، فاصله‌ی قابل ملاحظه‌ای دارد.

بررسی‌های به عمل آمده نشان می‌دهد که مهم‌ترین دلیل محقق نشدن کامل شاخصه‌های توسعه‌ی سیاسی از نگاه امام خمینی (ره) اختلافات نامعقول سیاسی و همچنین ترجیح منافع جناح بر مصالح کشور و نظام از سوی بخش‌های افراطی و تندرو هر دو جناح حاکم بر کشور و همچنین دخالت نظامیان در همه عرصه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... بوده است.

مطالعات و بررسی‌های صورت گرفته نشان می‌دهد که باتوجه به نوع نگاه امام خمینی به انسان و کنش متقابل به جامعه، امکان تحقق فرایند توسعه‌ی سیاسی بر اساس شاخصه‌های مورد نظر ایشان در جمهوری اسلامی ایران وجود داشته ولی به دلایل گوناگون، از جمله اختلافات جناحی و نظامی‌گری، به طور کامل محقق نگردیده است. در پایان، با توجه به یافته‌های پژوهش و همچنین نتایج به دست آمده، پیشنهادهایی عملی و کاربردی به منظور ارائه‌ی راهبردهایی در راستای تحقق شاخص‌های توسعه‌ی سیاسی از منظر امام خمینی ارائه می‌گردد:

۱. از آنجایی که مهم‌ترین عامل عدم تحقق کامل شاخصه‌های توسعه‌ی سیاسی از دیدگاه امام خمینی، اختلافات نامعقول سیاسی می‌باشد و این اختلافات نه در شالوده‌ی دو جناح اصلی جمهوری اسلامی (اصول‌گرایان و اصطلاح‌طلبان) بلکه در واقع، توسط بخش‌های تندرو و افراطی از هر دو جناح مشاهده می‌گردد که بجای دنبال کردن مصالح نظام، در پی دستیابی به منافع جناحی حتی با زیر پا گذاشتن منافع کشور و نظام و تشکیل «دولت سایه» و یا «اپوزیسیون داخلی» می‌باشند؛ لذا پیشنهاد می‌گردد که هسته‌های مرکزی هر دو جناح، جلوی تندروی و افراط‌گرایی نیروهای وابسته به خود را گرفته و آنها را در راستای منافع نظام و کشور، هدایت و مدیریت کنند.

۲. پس از پایان جنگ تحمیلی و به منظور بازسازی خسارت‌های جنگ، دولت وقت از امکانات و تجهیزات ارگان‌های نظامی کشور که دیگر در جبهه‌های جنگ مورد استفاده نبودند، به منظور کمک به پیشبرد امر سازندگی، کمک گرفت که در مهم‌ترین اقدام، جهاد سازندگی که در دوران دفاع مقدس وظیفه‌ی سنگر سازی و پشتیبانی رزمندگان اسلام را به عهده داشتند، به سازندگی در روستاها و شهرهای محروم کشور روانه شدند و در ادامه، با وزارت کشاورزی ادغام و وزارت «جهاد کشاورزی» برای توسعه و پیشرفت امر کشاورزی و بهبود وضعیت آبادانی روستاها، تشکیل گردید.

در همین راستا، بخش قابل توجهی از تجهیزات لجستیکی سپاه پاسداران و ارتش جمهوری اسلامی نیز به کمک سازندگی کشور آمده و در بخش‌های مهمی چون توسعه‌ی سدسازی و تامین منابع آب و برق و ... به کمک دولت آمدند. همچنین تجربیات و دانش و خاطرات و نیز برخی امکانات آنان در امور فرهنگی و هنری و به منظور توسعه‌ی روحیه‌ی انقلابی و ثبت یادمان‌ها و ایثارگری‌های انقلاب و دفاع مقدس و ... مورد استفاده قرار گرفت. لیکن این بخش، کم‌کم با به دست گرفتن امور عمرانی در قالب شرکت‌های عظیم شبه‌دولتی با مدیریت نظامیان، خود متولی ساخت و ساز و امور اقتصادی شده و همچنین با استفاده از امکانات و قدرت و نفوذ خویش، در عرصه‌های فرهنگی و اقتصادی و ... همچنین سیاسی، وارد شده و به نوعی نظامی‌گری را در همه عرصه‌های کشور گسترش دادند. به عبارت دیگر، متولی‌گری نظامیان در همه امور کشور، یکی دیگر از مهم‌ترین علل عدم تحقق توسعه‌ی سیاسی بر اساس اندیشه‌های سیاسی امام خمینی می‌باشد که به منظور تحقق این امر، باید تسلط نظامیان در امور مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و ... برداشته شود و این امور، به متولیان متخصص و فارغ از هر جناح سیاسی سپرده شود.

منابع

- احمدی، علی (۱۳۹۶). احزاب سیاسی در اندیشه امام خمینی، کنگره ی امام خمینی و اندیشه ی حکومت اسلامی، ج ۶.
- اخترشهر، علی (۱۳۹۴). الزامات عدالت و آزادی در اندیشه ی سیاسی امام خمینی. فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۲(۴۲)، ۱۷۵-۱۹۲.
- اطهری، سیدحسین؛ نوعی باغبان، سیدمرتضی و خداکرمی، سارا (۱۳۹۳). مردم سالاری دینی در نگاه امام خمینی (ره) و محمدباقر صدر؛ بررسی مقایسه ای مکتب سیاسی قم و نجف. پژوهش های سیاست اسلامی، ۲(۶)، ۱۳۹-۱۶۲.
- اکبری معلم، علی (۱۳۹۴). شاخصه های اندیشه ی سیاسی خمینی (در سه قسم فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و اخلاق سیاسی). فصلنامه ی مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۲(۳۲)، ۶۳-۸۰.
- اکوانی، حمداله و شکوه منصورخانی، زینب (۱۳۹۵). مردم سالاری دینی در گفتمان اسلام سیاسی؛ بررسی اندیشه ی امام خمینی (ره) و ابوالاعلی مودودی. فصلنامه ی پژوهشنامه ی انقلاب اسلامی، ۶(۱۹)، ۱-۱۹.
- امام خمینی، روح الله (۱۳۹۴). شرح چهل حدیث. تهران: موسسه ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____ (۱۳۹۵). تفسیر سوره ی حمد. تهران: موسسه ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____ (۱۳۹۷). شرح حدیث جنود و عقل. تهران: موسسه ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____ (۱۳۶۶). ولایت فقیه. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- _____ (۱۳۹۸). صحیفه ی نور. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- امیدی شبیلوی علیا، امیر؛ عیوضی، حمید و حسن زاده دلگشا، سعید (۱۳۹۹). ولایت مطلقه فقیه و مردم سالاری از منظر فقه امامیه با تأکید بر محوریت مردم سالاری دینی امام خمینی (ره). فصلنامه ی فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۱۴(۲)، ۴۷-۶۲.
- ایران نژاد، ابراهیم؛ جمشیدی، محمدحسین و فرشایان، احمد (۱۳۹۱). عدالت اجتماعی در اندیشه ی سیاسی امام خمینی (ره). مطالعات توسعه ی اجتماعی ایران، ۵(۱)، ۱۱۵-۱۳۴.
- بهاری اودلو، بهنام و بخشی شیخ احمد، مهدی (۱۳۹۴). بررسی اندیشه ی سیاسی امام خمینی. فصلنامه ی مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۲(۴۲)، ۲۰۹-۲۲۶.
- جمشیدی، محمد حسین (۱۳۸۷). سیاست چیست (تبیین دیدگاه امام خمینی). فصلنامه ی مطالعات انقلاب اسلامی، ش ۱۴.
- جمشیدی، محمدحسین و درودی، مسعود (۱۳۸۹). مفهوم و شاخصه های عدالت سیاسی در گفتمان سیاسی امام خمینی (با تأکید بر نظریه ی عدالت سیاسی راولز). فصلنامه ی مطالعات انقلاب اسلامی، ۷(۲۲)، ۱۷۹-۲۰۵.
- حسینی، سیدرضا (۱۳۸۵). جمهوری اسلامی و مردم سالاری دینی (مفهومی با تعابیر متفاوت). ۱۵ خرداد، ۳(۸)، ۱۷۰-۱۸۵.
- حسینی، سیدمصطفی؛ قاضی زاده، خشایار و اسدی، مرتضی (۱۳۹۷). بررسی تأثیر اندیشه ی سیاسی امام خمینی بر درونمایه و صورت بندی عزاداری محرم: بررسی موردی محرم سال ۱۳۴۲. فصلنامه پژوهش های انقلاب اسلامی، ۷(۲۴)، ۲۵-۵۰.

- خوب‌پور، محمدجواد و مکرمی‌پور، محمدباقر (۱۴۰۰). بررسی نقش مولفه‌های مردم‌سالاری دینی انقلاب اسلامی در افزایش مشارکت سیاسی (شناسایی حقوق مردم و حاکمیت قانون). فصلنامه‌ی جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی، ۲(۲)، ۲۹-۵۰.
- ربانی خوراسگانی، علی (۱۳۹۴). الگوی نظری مردم‌سالاری دینی از منظر امام خمینی (ره) با به‌کارگیری راهبرد نظریه‌پردازی داده‌بنیان. فصلنامه نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۵(۲)، ۲۰۳-۲۲۵.
- سلطانی، عباسعلی و بلالی، محمدهادی (۱۳۹۷). تقویت ارکان نظام مردم‌سالاری دینی با تکیه بر نظریه‌ی خطابات قانونی امام خمینی. پژوهشنامه‌ی متین، ۲۳(۹۱)، ۸۳-۱۰۹.
- شاگری، روح‌الله و لکزایی، رضا (۱۳۹۶). منابع نرم قدرت متعالی در اندیشه سیاسی خمینی. فصلنامه‌ی مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۴(۵۱)، ۷۰-۵۱.
- طالبی، محمدحسین (۱۳۹۷). نقش مردم در نظام سیاسی مردم‌سالاری دینی (اسلامی)، سیاست متعالیه، ۶(۲۱)، ۹۵-۱۱۴.
- فوزی، یحیی (۱۳۸۸). اندیشه‌های سیاسی امام خمینی. قم: نشر معارف.
- فوزی، یحیی و معینی‌پور، مسعود (۱۳۸۸). مبانی و اهداف توسعه‌ی سیاسی از دیدگاه امام خمینی. فصلنامه‌ی مطالعات انقلاب اسلامی، ۶(۱۹)، ۶۳-۹۰.
- قربی، سیدمحمدجواد (۱۳۹۰). بررسی ارتباط مشارکت سیاسی و امنیت ملی در اندیشه سیاسی امام خمینی(ره). همایش ملی مشارکت سیاسی و امنیت ملی در جمهوری اسلامی ایران، دانشگاه اصفهان.
- کیخا، نجمه (۱۳۹۶). سیاست اخلاقی در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی (ره). فصلنامه اندیشه‌ی سیاسی در اسلام، ۴(۱۴)، ۹۷-۱۱۷.
- لکزایی، نجف و مقیمی، غلام‌حسن (۱۳۹۰). نسبت مشروعیت و مشارکت سیاسی در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی (ره). فصلنامه‌ی پژوهشنامه‌ی انقلاب اسلامی، ۱(۱)، ۱-۲۸.
- متقی، ابراهیم (۱۳۹۷). عمل‌گرایی راهبردی در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی (ره). فصلنامه‌ی اندیشه‌ی سیاسی در اسلام، ۵(۱۵)، ۸۱-۱۰۲.
- محرمانی، فریبرز و محمدنژاد، محمدرضا (۱۳۹۴). امام خمینی و مردم‌سالاری دینی. فصلنامه اندیشه‌ی سیاسی در اسلام، ۲(۴)، ۱۲۱-۱۴۴.
- موسوی، سیدمحمود (۱۳۹۵). تحلیل روش مردم‌سالاری در حکومت ولایت فقیه از دیدگاه امام خمینی. دوفصلنامه‌ی اندیشنامه‌ی ولایت، ۲(۳)، ۷۵-۹۷.

References

- Ahmadi, Ali (2017). Political Parties in Imam Khomeini's Thought, Imam Khomeini's Congress and the Thought of the Islamic State, Vol. 6. {in persian}
- Akhtarshahr, Ali (2015). The Requirements of Justice and Freedom in Imam Khomeini's Political Thought. Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies, 12(42), 175-192. {in persian}
- Athari, Seyed Hossein; Nooyi Baghban, Seyed Morteza and Khodakarami, Sara (2014). Religious Democracy in the View of Imam Khomeini (RA) and Mohammad Baqir Sadr; A Comparative Study of the Political School of Qom and Najaf. Islamic Politics Research, 2(6), 139-162. {in persian}

- Akbari Moallem, Ali (2015). Characteristics of Khomeini's Political Thought (in Three Categories: Political Philosophy, Political Jurisprudence and Political Ethics). Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies, 12(32), 63-80. {in persian}
- Akvani, Hamdollah and Shokoh Mansurkhani, Zeinab (2016). Religious Democracy in the Discourse of Political Islam; A Study of the Thoughts of Imam Khomeini (RA) and Abul-Ala Maududi. Quarterly Journal of Islamic Revolution Research, 6(19), 1-19. {in persian}
- Imam Khomeini, Ruhollah (2015). Explanation of Forty Hadiths. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. {in persian}
- _____ (2016). Interpretation of Surah Hamad. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. {in persian}
- _____ (2018). Explanation of the Hadith of the Soldiers and the Intellect. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. {in persian}
- _____ (2017). Velayat-e-Faqih. Tehran: Amir Kabir Publications. {in persian}
- _____ (2019). Sahifeh-e-Noor. Tehran: Islamic Revolution Cultural Documents Organization. {in persian}
- Omidi Shabilavi-Olia, Amir; Eyvazi, Hamid and Hassanzadeh Delgosha, Saeed (2019). The Absolute Authority of the Jurisprudent and Democracy from the Perspective of Imam Khomeini's Jurisprudence with an Emphasis on the Centrality of Religious Democracy. Quarterly Journal of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, 14(2), 47-62. {in persian}
- Irannejad, Ebrahim; Jamshidi, Mohammad Hossein and Farshbafian, Ahmad (2012). Social Justice in the Political Thought of Imam Khomeini (RA). Iranian Social Development Studies, 5(1), 115-134. {in persian}
- Bahari Odlu, Behnam and Bakhshi Sheikh Ahmad, Mehdi (2015). A Study of Imam Khomeini's Political Thought. Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies, 12(42), 209-226. {in persian}
- Jamshidi, Mohammad Hossein (2008). What is Politics (Explanation of Imam Khomeini's Viewpoint). Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies, No. 14. {in persian}
- Jamshidi, Mohammad Hossein and Daroudi, Masoud (2009). The concept and characteristics of political justice in Imam Khomeini's political discourse (with emphasis on Rawls' theory of political justice). Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies, 7(22), 179-205. {in persian}
- Hosseini, Seyyed Reza (2006). The Islamic Republic and Religious Democracy (a concept with different interpretations). 15 Khordad, 3(8), 170-185. {in persian}
- Hosseini, Seyyed Mostafa; Ghazizadeh, Khashayar and Asadi, Morteza (2018). Investigating the impact of Imam Khomeini's political thought on the theme and formulation of Muharram mourning: A case study of Muharram 1342. Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies, 7(24), 25-50. {in persian}
- Khobpour, Mohammad Javad and Makramipour, Mohammad Bagher (2011). Investigating the role of the components of religious democracy of the Islamic Revolution in increasing political participation (recognizing people's rights and the rule of law). Quarterly Journal of Political Sociology of the Islamic Revolution, 2(2), 29-50. {in persian}
- Rabbani Khorasgani, Ali (2015). Theoretical Model of Religious Democracy from the Perspective of Imam Khomeini (RA) Using the Strategy of Data-Based Theorizing. Quarterly Journal of Social Theories of Muslim Thinkers, 5(2), 203-225. {in persian}

- Soltani, Abbas Ali and Belali, Mohammad Hadi (2018). Strengthening the Pillars of the Religious Democracy System by Relying on the Theory of Imam Khomeini's Legal Addresses. *Matin Research Journal*, 23(91), 83-109. {in persian}
- Shakeri, Ruhollah and Lakzai, Reza (2017). Soft Sources of Transcendental Power in Khomeini's Political Thought. *Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies*, 14(51), 51-70. {in persian}
- Talebi, Mohammad Hossein (2018). The Role of the People in the Political System of Religious Democracy (Islamic), *Transcendental Politics*, 6(21), 95-114. {in persian}
- Fawzi, Yahya (2009). *Imam Khomeini's Political Thoughts*. Qom: Maarif Publishing.
- Fawzi, Yahya and Moeinipour, Masoud (2009). The Foundations and Goals of Political Development from the Perspective of Imam Khomeini. *Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies*, 6(19), 63-90. {in persian}
- Qorbi, Seyyed Mohammad Javad (2011). Investigating the Relationship between Political Participation and National Security in the Political Thought of Imam Khomeini (RA)", National Conference on Political Participation and National Security in the Islamic Republic of Iran, University of Isfahan. {in persian}
- Kaykha, Najmeh (2017). Moral Politics in the Political Thought of Imam Khomeini (RA). *Quarterly Journal of Political Thought in Islam*, 4(14), 97-117. {in persian}
- Lakzai, Najaf and Moghimi, Gholam Hassan (2011). The relationship between legitimacy and political participation in the political thought of Imam Khomeini (RA). *Quarterly Journal of Islamic Revolution Research*, 1(1), 1-28. {in persian}
- Mottaqi, Ebrahim (2018). Strategic pragmatism in the political thought of Imam Khomeini (RA). *Quarterly Journal of Political Thought in Islam*, 5(15), 81-102. {in persian}
- Mohramkhani, Fariborz and Mohammadnejad, Mohammad Reza (2015). Imam Khomeini and religious democracy. *Quarterly Journal of Political Thought in Islam*, 2(4), 121-144. {in persian}
- Mousavi, Seyyed Mahmoud (2016). Analysis of the democratic method in the government of Velayat-e-Faqih from the perspective of Imam Khomeini. *Bi-Quarterly Journal of Velayat-e-Andishnameh*, 2(3), 75-97. {in persian}